

ІСТОРИОГРАФІЧНІ РОЗВІДКИ

HISTORIOGRAPHICAL STUDIES

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2025.34.301>

УДК 930.1:929Лисенко(477)

Олександр Рєєнт

д-р. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України
заступник директора

Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

E-mail: Reent.O.P@nas.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>

Григорій Голиш

канд. іст. наук, доц.
директор

Наукова бібліотека ім. М. Максимовича
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
18031, Україна, Черкаси, вул. Університетська, 22

E-mail: biblioteka.cnu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5203-0859>

ОЛЕКСАНДР ЛИСЕНКО: 45 РОКІВ СЛУЖІННЯ КЛІО

Біоісторіографічна стаття присвячена відомому українському вченому-історику, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України, завідувачу відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАНУ Олександрові Євгеновичу Лисенку й публікується з нагоди 70-річчя від дня його народження й 45-річчя наукової діяльності. Подано основні віхи життя вченого з акцентацією на тих біографічних фактах, які сприяли генезі та розвитку його наукової творчості. Піддано оглядовому історіографічному аналізу політематичний і різножанровий творчий доробок ученого, який репрезентований головно дослідженнями соціальних аспектів історії Другої світової війни, працями з воєнної антропології й історіософії. Розкрито його всебічну діяльність у творенні документальних та довідкових видань. Підкреслено плідні здобутки О. Лисенка як наукового менеджера, який забезпечив

своєю невтомною організаторською діяльністю вагомий поступ очолюваного ним академічного відділу. Показано внесок ювіляра в сучасну вищу освіту та підготовку наукових кадрів, розкрито місце його наукової школи в сучасному академічному середовищі. Зроблено висновок про те, що в особі Олександра Лисенка маємо непересічного суб'єкта сучасного українського історієписання, талановитого організатора наукового життя нації, знаного освітянина, активного громадського діяча й палкого патріота України. Зазначено, що запропонована розвідка не вичерпує цієї персоналістичної теми й залишає для дослідників велике гносеологічне поле.

Ключові слова: О.Є. Лисенко, біографія, наукова творчість, організаторська й громадська робота, історієписання, Друга світова війна, воєнно-історичні дослідження, соціальні аспекти.

Oleksandr Reient

Doctor of History, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Deputy Director

Institute of History of Ukraine

the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: Reent.O.P@nas.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>

Grigory Golysh

PhD in History, Associate Professor

Director

M. Maksymovych Scientific Library

of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

22, Universytetska Street, Cherkasy, 18031, Ukraine

E-mail: biblioteka.cnu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5203-0859>

OLEKSANDR LYSENKO: 45 YEARS OF DEVOTION TO CLIO

The bio-historiographical article is dedicated to the renowned Ukrainian historian, Doctor of History, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, and Head of the Department of Military-Historical Studies at the Institute of History of Ukraine, NASU, Oleksandr Yevhenovych Lysenko. It is published on the occasion of his 70th birthday and

the 45th anniversary of his scholarly career. The article outlines the main milestones of the scholar's life, with emphasis on those biographical facts that contributed to the genesis and development of his academic creativity. The article provides a comprehensive historiographical overview of his diverse and multi-genre scholarly output, represented primarily by studies on the social aspects of the history of the Second World War, as well as works in military anthropology and historiosophy. It reveals his comprehensive activities in producing documentary and reference editions. The article highlights Lysenko's significant achievements as a scientific manager, whose tireless organizational work ensured the substantial progress of the academic department he headed. The contribution of the honoured scholar to modern higher education and the training of scientific personnel is highlighted, and the place of his scientific school in the modern academic environment is revealed. The article concludes that Oleksandr Lysenko is an outstanding figure in modern Ukrainian historiography, a talented organizer of the nation's scholarly life, a respected educator, an active public figure, and a devoted patriot of Ukraine. It is noted that the proposed study does not exhaust this personalist topic and leaves a vast epistemological field for researchers.

Keywords: *O. Ye. Lysenko, biography, scholarly creativity, organizational and public activity, historiography, Second World War, military-historical studies, social aspects.*

Беззаперечною є істина, що ключову роль у розвитку історичної науки відіграють головні суб'єкти історієписання — науковці-історики. Звернення до осягнення їхньої життєдіяльності та аналізу наукового добробку має неперехідну актуальність, а також значний теоретичний і прикладний сенс. Це набуває особливого значення, коли йдеться про знакові постаті вітчизняної історіографії, а до таких, поза будь-якими сумнівами, належить і наш сучасник, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України Олександр Євгенович Лисенко, який цього року відзначив 70-річчя від дня народження та 45-річний ювілей своєї наукової діяльності.

Попри очевидну значущість і гносеологічну привабливість означеної теми, вона поки-що залишається на початкових етапах свого наукового осягнення. Обмежену й фрагментарну інформацію про життєтворчість О. Лисенка можна віднайти на сторінках окремих біобібліографічних довідників і покажчиків¹, а також в інформаційних ресурсах Інтернету.

З огляду на зазначене, мета персоналістичної статті полягає в тому, щоби на основі документальних, історіографічних та нарративних джерел у загальних рисах схарактеризувати життєвий шлях та наукову творчість

Олександра Євгеновича Лисенка, який уже понад чотири десятиліття самовіддано служить історичній науці.

Задля глибшого розуміння першоджерел, тематичного розмаю, мотивів, напрямів, виявів наукової творчості цього відомого вченого й громадського діяча слід звернутися до реконструкції основних віх його життя.

Олександр Лисенко народився 27 червня 1955 р., за 10 років після завершення Другої світової війни, в селищі міського типу Катеринопіль (до 1795 р. Кальниболото, нині селище Калинопіль Звенигородського району) на Черкащині. Це невелике поселення, що розкинулося в мальовничій долині річки Гнилий Тікич, має звитяжну й водночас трагічну історію, яка походить із козацьких часів. Селище дало Україні кілька відомих постатей, серед них: Генеральний осавул Вільного козацтва, повстанський ватажок доби Української революції Семен Гризло, американський економіст і державний діяч Вольф Ладежинський, заслужений художник Анатолій Пономаренко, сучасний бригадний генерал Вадим Чепчик та інші². Ця особлива природно-історична й духовна аура суттєво вплинула на формування світоглядного стрижня й ментальності майбутнього вченого-історика.

Олександр зростав разом із молодшою сестрою Людмилою в інтелігентній родині й виховувався на традиційних національно-християнських чеснотах та засадах естетичного погляду на довколишній світ. Важливо також акцентувати на тому, що обидва діди — Павло Лисенко і Захар Ковальчук — воювали на фронтах Другої світової. Павло мав кілька нагород, зокрема, медаль «За взяття Будапешта». Натомість, Захар зник без вісти у перший, найважчий період війни. Цей «подих війни» зі спогадів рідних, неприкрашена «окопна правда» із вуст дідуса Павла ще від дитинства заклали в хлопцеві зацікавлення подіями найбільшої трагедії ХХ ст.

У 1962 р. Олександр став учнем Катеринопільської школи № 1 й усі десять шкільних років демонстрував велику старанність і наполегливість у навчанні, з усіх предметів мав відмінні та добрі оцінки. Найбільше він уподобав математику, географію, літературу, а згодом його майже неподільною любов'ю стали суспільствознавчі науки, особливо історія. Олександрову зацікавленість минувшиною усіляко підтримувала й розвивала вчителька історії Катерина Яценко. Хлопець був великим книголюбом і перечитав мало чи не всі книги з місцевої бібліотеки. Особливо захоплювався читанням літературної класики, й саме це дало змогу майбутньому вченому-історикові відчувати словотекст, його латентний зміст, красу стилю й злету інтерпретації, і, зрештою, готувало його до творення власного творчого стилю, оригінального історичного наративу.

Закінчивши шкільне навчання в 1972 р., Олександр подав документи для вступу на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Однак не пройшов за конкурсом й одразу розпочав свою трудову діяльність, працюючи спочатку завідувачем колгоспного клубу, а потім лаборантом фізичного та хімічного кабінетів Єрківської середньої школи.

Та вже через рік мрія юнака здійснилася й він, успішно здолавши вступний бар'єр, став студентом історико-педагогічного факультету Київського педагогічного інституту ім. М. Горького (нині Український державний університет ім. М. Драгоманова). Олександр від початку навчання виокремлювався з-поміж інших студентів своєю ретельністю, відповідальністю, допитливістю й оригінальністю мислення. Вирішальний вплив на формування Лисенка-історика справили доценти Надія Кравченко (археологія) й доцент Іван Ганжа (історії України). Студент став завідником Державної історичної бібліотеки, опрацював там масу історичної літератури, а оскільки вона перебувала на території Києво-Печерської лаври, підсвідомо всотував ауру прадавньої християнської святині.

У вільні від навчання дні Олександр брав участь у археологічних розвідках і остаточно закохався в науку, поіменовану «історією з лопатою». Зокрема, він вивчав особливості металургії та поселень племен черняхівської та зарубинецької культур, робив відповідні нотатки, які вирости в доволі серйозну наукову розвідку. Її О. Лисенко оприлюднив на студентській науковій конференції в м. Дніпропетровськ (тепер Дніпро), і ця його перша проба наукового пера видалася успішною.

Чимале значення для громадянського змушнення та життєвого становлення Олександра мала і його участь у роботі студентських будівельних загонів на Чукотці та на Ямалі, де він опанував низку будівельних навичок.

Вінцем навчання у провідному столичному виші став диплом із відзнакою та рекомендація до вступу в аспірантуру. Однак молодий історик вирішив спочатку набратися практичного досвіду, розпочавши педагогічну діяльність. Відтак у 1978 р. він був призначений на посаду вчителя історії і суспільствознавства Гірської середньої школи (с. Гора Бориспільського району Київської обл.). Молодий педагог одразу завоював авторитет і шану серед колег та учнів, і вже через рік він обійняв посаду організатора позакласної й позашкільної роботи. Серед багатоманіття усіляких значимих справ Олександр Євгенович реалізував і свій давній задум: 9 травня 1984 р. було відкрито музейну кімнату історії Другої світової війни (подія знакова в контексті його майбутніх кар'єрних метаморфоз). Загалом роки роботи в загальноосвітній школі суттєво посприяли формуванню педагогічної майстерності, комунікативно-організаційних та евристичних навичок майбутнього вченого³.

Ще зі студентських років О. Лисенко відчував владний поклик наукової Клію, а тому вже в 1984 р. вступив до аспірантури своєї *alma mater* — Київського педагогічного інституту. Тут він навчався чотири роки без відриву від педагогічної праці: обіймав посаду викладача суспільних дисциплін Київського музичного училища ім. Р.М. Глієра (нині Київська муніципальна академія музики ім. Р. М. Глієра). Уже в 1985 р. побачила світ перша наукова стаття Олександра. Тему дисертаційної праці порадив науковий співробітник Інституту історії АН України О. Реєнт, а науковим керівником став декан історичного факультету названого вишу І. Ганжа. Пошукач зосередився на осягненні маловивченої теми ролі робітництва України в генезі радянських органів державної влади в 1919–1920 рр. Звісно, це дослідження було виконане в руслі пануючої тоді історіософської парадигми.

Ще до захисту дисертаційної праці О. Лисенко успішно витримав відповідний конкурс, і в 1990 р. був зарахований на посаду молодшого наукового співробітника Інституту історії АН УРСР, ставши співробітником відділу історії Великої Вітчизняної війни (згодом — історії України у Другій світовій війні, а від 2022 р. — відділу воєнно-історичних досліджень). А через два роки ним була успішно захищена кандидатська дисертація з означеної вище проблеми в Одеському державному університеті ім. І. Мечникова⁴. Невдовзі молодий учений отримав посаду старшого наукового співробітника Інституту історії (1995 р.). Статусні зміни в академічній кар'єрі вченого та перегляд власних ідеологічних орієнтирів спонукали його до кардинальної зміни напрямку своїх дослідницьких зусиль: акценти були зміщені в бік воєнно-історичної проблематики.

Велику роль у становленні Олександра Євгеновича як академічного вченого відіграв завідувач відділу, професор Михайло Коваль, який щедро ділився своїм унікальним досвідом дослідження воєнної історії. Доволі плідною й корисною виявилася й співпраця О. Лисенка зі співробітниками вказаної академічної структури, зокрема Ольгою Буцько, Тамарою Вронською, Всеволодом Клоковим, Владиславом Гриневичем, Людмилою Кондратенко, Іваном Муковським, Тамарою Першиною, Ніною Руденко, Людмилою Хойнацькою та іншими. Вагому підтримку отримував він і від директора Інституту, академіка Валерія Смолія.

1990-ті роки увійшли в історію вітчизняної історичної науки як часи методологічного зламу, тотального руйнування радянських міфологем, розтаємнення архівних фондів, рішучого відступу від глорифікації й героїзації історичних фактів і постатей, утвердження новаторських методів дослідження, відновлення принципів гуманізму й антропоцентризму, пошуку нових світоглядних орієнтирів. Відділ О. Лисенка, що перебував у тематичному полі Другої світової війни, чи не найбільше відчув на собі

ую контрверсійність методологічної ситуації. Тогочасні наукові конференції з воєнної проблематики стали своєрідним «полем бою» між апологетами-неосталіністами й рішучими прибічниками утвердження принципово нового бачення минувшини. Олександр Євгенович обрав шлях освоєння новітніх дослідницьких процедур пізнання й утвердження сучасної парадигми воєнної історії.

Саме на ті непрості й багато в чому доленосні часи припав вихід унікальної узагальнюючої праці вченого «Звитяга і жертвовність: українці на фронтах Другої світової війни»⁵ підготовленої у співавторстві з Іваном Муковським. Тут уперше у вітчизняній історіографії на основі вражаючого за обсягом кола джерел простежується український військовий чинник у війні, внесок українців у перемогу над нацизмом і фашизмом, досліджуються проблеми воєнної колаборації та військових втрат тощо. Поряд з цим О. Лисенко активно працював у складі редколегії та став одним з авторів завершального тому загальноукраїнського проекту «Книга Пам'яті України» («Безсмертя», 2000 р.), вихід якого став справді знаковою подією воєнного історієписання.

У 1990-х побачила світ низка наукових статей вченого, присвячених найрізноманітнішим аспектам історії найбільшої трагедії ХХ ст., зокрема, мобілізаційній політиці влади, участі українців у збройних формуваннях країн зарубіжжя, внеску співвітчизників у перемогу, бойовим діям УПА, долі військовополонених, геополітичним чинникам війни, діяльності української громадськості за кордоном тощо. Значним ступенем наукової новизни відзначалася й монографічна праця «Українські громади зарубіжжя в роки Другої світової війни: акції допомоги народу України» (1997 р., у співавторстві з Т. Вронською).

У ті доволі динамічні часи молодий науковець захопився ще однією, доволі складною темою, пов'язаною із церковно-релігійною історією України періоду Другої світової війни. Результатом кількарічних дослідницьких зусиль Олександра Євгеновича стало опублікування низки наукових статей та двох індивідуальних монографій. Зокрема, у книзі «Християнство і українська національна ідея» (1997 р.), підготовленій у співавторстві з Олександром Реєнтом, розглянуто точки перетину християнського вчення з ідеологічними засадами українського національно-визвольного руху⁶, а у фундаментальній монографії «Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр.» (1998 р.) здійснено усебічну реконструкцію складної картини співіснування релігійних інституцій із більшовицьким і нацистським режимами в Україні⁷.

Важливим рубежем життєдіяльності О. Лисенка став захист ним у Інституті історії НАНУ дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (грудень 1999 р., тема «Релігійна ситуація на Україні в

1941–1946 рр.», науковий консультант М. Коваль)⁸. А в 2000 р. після передчасної смерті Михайла Ковалю Олександра Євгеновича було призначено виконувачем обов'язків завідувача відділу історії України періоду Другої світової війни. Відтак розпочалася 25-річна (станом на сьогодні) управлінська каденція відомого воєнного історика. У 2005 р. він отримав учене звання професора.

Високий статус лідера вітчизняної воєнно-історичної науки Олександр Євгенович утверджує своєю багатогранною публікаційною активністю та невтомною науково-організаторською роботою. Продовжуючи справу свого попередника, він впевненою рукою капітана вів воєнно-історичний корабель до нових вершин, долаючи рифи історіософського ретроградства та спротив наукових консерваторів, наполегливо формує українкоцентричний метанаратив.

Усвідомлюючи свою відповідальність за стан воєнно-історичної науки в Україні, О. Лисенко постійно піддає глибокому й усебічному аналізу стан наукової розробки проблематики Другої світової війни та озброє вітчизняних істориків виваженими історіософськими орієнтирами. Зокрема, вченим досліджено предмет, місце, основні сегменти, історіографію, особливості джерельної бази проблематики Другої світової війни як феномену історичної пам'яті^{9,10,11,12,13}, з'ясовано методологічні аспекти воєнно-історичної евристики¹⁴, обґрунтовано думку про те, що історієписання Другої світової є самостійною субдисципліною¹⁵, розкрито значення вивчення історії повсякденності та проведення мікроісторичних зрізів¹⁶, вироблено рекомендації щодо формування наукової концепції воєнної історії, підкреслено важливість дотримання принципу українкоцентризму¹⁷ тощо. Олександр Євгенович велику увагу приділяє історіософським та феноменологічним основам воєнно-історичних досліджень, а також тлумаченню їхніх основних дефініцій (наприклад, «воєнний», «військовий»)¹⁸. Одночасно він орієнтує вчених на вивчення питань воєнної антропології, неухильне дотримання принципів полідисциплінарності, продуктивне використання історико-біографічних, кліометричних, компаративістських, просопографічних та інших сучасних методів дослідження, акцентує увагу на значенні «усної історії» в історичному наративі.

Щодо конкретно-історичних досліджень ученого, то вони охоплюють заледве не все тематичне поле історії Другої світової війни. Побачила світ низка праць О. Лисенка, присвячена доволі непростій та ідеологічно актуальній темі українського національно-визвольного руху воєнної доби, що, особливо на початковому етапі сучасного історієписання, вимагало неабиякої громадянської мужності¹⁹. Саме Олександрові Євгеновичу випала честь доповідати на засіданні урядової комісії з вивчення діяльності

ОУН і УПА за підсумками досліджень відповідної робочої групи Інституту історії й у непростих дискусіях відстоювати думку про велику роль вказаних структур у боротьбі за українську незалежність²⁰.

Олександр Євгенович продовжив дослідження релігійно-церковних відносин воєнної й повоєнної доби²¹. Особливі акценти ним зроблено на такій малодослідженій темі, як трагічна історія УГКЦ та католицьких конфесій в Україні²². У 2023 р. побачила світ його монографія, присвячена релігійній політиці тоталітарних режимів у 1939–1946 рр.²³

Не залишив учений поза увагою й бойові дії на фронтах війни. Зокрема, у співавторстві з В. Макаровим ним написана книга, присвячена діям авіації у воєнні роки (2003)²⁴, а вже наступного року вийшло друком монографічне дослідження з проблем особливостей управління та зв'язку²⁵.

У 2015 р. побачила світ монографія «Стратегічні та фронтові операції на території України в 1943–1944 рр.»²⁶. Низка підготовлених О. Лисенком та його колегами ґрунтовних видань, присвячених перебігу бойових дій на теренах України в 1939–1942 р., а також боротьбі радянських партизанів і суб'єктів національно-визвольного руху проти окупантів, з'явилася в 2019 р.²⁷ Глибиною аналізу відзначаються й статті вченого, в яких досліджено події Дубно-Бродівської, Балатонської, а також Корсунь-Шевченківської операцій²⁸.

Не оминув О. Лисенко своїми дослідженнями і проблем регіональної історії. Ним, зокрема, досліджено перебіг подій воєнної доби у м. Київ, на Волині, Поділлі, Прикарпатті та в інших регіонах України²⁹.

У колі наукових зацікавлень історика опинився й такий тематичний напрям, як відродження зруйнованої війною господарської й соціально-культурної інфраструктури. Одним із результатів вказаних досліджень стала підготовка монографії «Донбас 1943–1950 рр. Відновлення промислової і транспортної інфраструктури» (у співавт., 2016)³⁰. Заслугує на увагу і його ґрунтовна стаття, присвячена непростим будням соціуму і влади у повоєнні роки³¹.

Доволі успішною виявилася спроба О. Лисенка у творенні навчальної літератури. Так, у співавторстві з М. Головком він видав навчальний посібник, присвячений діяльності профспілок України у період Другої світової (2002)³².

Є наукові напрацювання вченого і в царині персоналістики. Для прикладу, згадаємо його доволі фахові інформаційно-аналітичні нариси про С. Бандеру³³, а також про військових діячів, на сторінках наукових збірників та довідкових видань. Доволі змістовним є й цикл наукових нарисів «Особа в історії України».

О. Лисенко задіяний у реалізації колективних наукових проєктів. Він підготував змістовно насичені тематичні розділи до багатьох фундамен-

тальних видань, зокрема «Політичний терор і тероризм в Україні ХХ–ХХІ ст.: історичні нариси» (2002), 3-томника «Україна і Росія в історичній ретроспективі» (2004), «Україна: хроніка ХХ ст. Роки 1944–1945» (2005), 2-томника «Історія українського селянства» (2006), 5-томника «Історія державної служби в Україні» (2009), «Україна: хронологія розвитку» (2011), «Ілюстрована історія Києва» (2012) та ін.

Своєрідним підсумком 20-річного історіографічного процесу в незалежній Україні став вихід фундаментального 2-томного видання «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття» (2011), відповідальним редактором якого та автором кількох базових розділів-нарисів став О. Лисенко³⁴. Він виступив у ролі співавтора комплексного видання «Концтабір Аушвіц — український вимір» (2019), яке стало суттєвим внеском у розробку освенцімської проблематики³⁵. Розлогий розділ, присвячений українському чиннику у Другій світовій війні, підготовлений вченим і для колективної монографії «Україна в історії Європи ХІХ — поч. ХХІ ст.» (2020)³⁶.

Гідною науковою відповіддю на виклики екстремального часу повномасштабної агресії путінської Росії проти України та переконливим контраргументом проти брехливої рашистської пропаганди став багато в чому унікальний видавничий науково-популярний проєкт Інституту історії НАНУ «Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини: діалоги з істориками» (у 2-х кн., 2022)³⁷. Активну участь у розробці концепції цього фундаментального видання, мобілізації авторського колективу та підготовці відповідних матеріалів узяв і О. Лисенко.

Доволі плідно вчений працює і в царині підготовки довідкових видань. Ним особисто підготовлено понад 50 статей для «Енциклопедії історії України», десятки його матеріалів опубліковано в «Енциклопедії сучасної України». Діяльну участь відомий історик узяв у підготовці енциклопедичного видання «Західноукраїнська республіка» (у 4 томах, 2021). Спільно із меморіальним комплексом НМІУДСВ Інститутом історії за провідної участі О. Лисенка підготовлено низку науково-популярних видань і матеріалів, зокрема, книгу-каталог виставки «Світові війни мовою плаката» (2009). Нині під керівництвом Олександра Євгеновича продовжується робота над проєктом «Друга світова війна. Україна. Енциклопедія».

Після початку широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну відділ воєнно-історичних досліджень переформатовує проблематику досліджень: значний сегмент наукових студій зміщується на сучасну війну Росії проти України.

Характеризуючи вражаючу своїми масштабами публікативну діяльність О. Лисенка, слід відзначити й стильові особливості його воєнно-

історичного наративу. Він органічно поєднує інноваційність змісту й послідовний академізм викладу із доступністю й риторичністю, дозованою емоційністю, що робить підготовлені вченим матеріали цікавими й повчальними. Адже наука поряд із дослідницькою виконує ще й просвітницьку місію, а тому наукові тексти мають бути доступними й широкому читацькому загалу.

Усвідомлюючи визначальне значення диверсифікації джерельної бази воєнно-історичних досліджень, Олександр Євгенович став організатором та учасником реалізації багатьох видавничих проєктів у царині археографії. Серед видань такого штибу у творчому доробку вченого виділяються такі науково-документальні видання, як «Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб» (2003), «Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(б)у 1940-х роках» (2003), «ОУН в 1941 році : документи», «ОУН в 1942 році: документи» (у 2 част, 2006), «ОУН і УПА в 1944 році. Документи» (у 2 част., 2009), «1941 рік. Країна вогні: історико-докум. видання» (у 2 кн., 2011), «Тюремний мартиролог окупаційного режиму: написи на стінах нацистських казематів» (2014), «ОУН і УПА в 1945 році. Документи» (у 2 част., 2015), «Україна в Другій світовій війні: погляд із XXI ст.: документи і матеріали» (2020)³⁸ та ін.

Левову частку творчого часу О. Лисенка поглинає його робота в галузі наукового редагування. Він є членом редколегій авторитетних наукових часописів категорії А і Б, зокрема «Український історичний журнал», «Сторінки воєнної історії» (часопис очолюваного ним відділу Інституту історії України НАНУ), «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», «Краєзнавство». Одночасно вчений займається науковим редагуванням монографій, науково-популярних видань, збірників статей і документів.

Помітним явищем духовного сьогодення України є сформована О. Лисенком наукова школа, основу якої становить соціальний вимір історії Другої світової війни. Під науковим керівництвом та консультуванням Олександра Євгеновича підготовлено та успішно захищено 20 докторських і 22 кандидатські дисертації. На понад 40 дисертаційних захистах він виступав як офіційний опонент, а також підготував кілька десятків відгуків на автореферети дисертацій. Багато О. Лисенко займається й рецензуванням окремих видань та збірників.

О. Лисенко веде активну науково-організаторську роботу. Він є членом спеціалізованих вчених рад при Інституті історії НАНУ, Національного університету оборони України, раніше — Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Упродовж кількох каденцій О. Лисенко був членом експертної ради ВАК (ДАК) України з історичних дисциплін, сприяючи в такий спосіб атестації вітчизняних і зарубіжних наукових кадрів.

Професор О. Лисенко вже чверть століття очолює провідний відділ Інституту історії України НАНУ й зарекомендував себе як талановитий академічний менеджер. Під його орудою інститутський підрозділ домогся вражаючих результатів у науково-дослідницькій роботі з воєнної проблематики. Побачили світ кілька десятків монографій та сотні наукових статей за авторством співробітників відділу, проведено безліч наукових та просвітницьких форумів. Лише в 2019–2024 рр. співробітники відділу та сектору сучасної історії і політики (приєднаного у 2023 р.) опублікували 468 праць різних жанрів (23 з них оприлюднені в часописах, що індексуються у провідних наукометричних базах Web of Science та Scopus).

Відділ на чолі з О. Лисенком працював над розробкою десятків держбюджетних тем. Для прикладу, в 2017–2019 рр. досліджувалася тема «Україна у Другій світовій війні: оновлення довідково-інформаційних ресурсів у сучасному науковому просторі», 2020–2022 — «Енциклопедичний формат історії Другої світової війни (1939–1945 рр.): науковий дискурс та популяризаторська функція», 2023–2025 — «Воєнно-історична проблематика середини ХХ — початку ХХІ ст. в енциклопедичних ресурсах: теоретичні і практичні аспекти формування контенту».

Лише впродовж 2019–2024 рр. співробітники підрозділу підготували понад 80 науково-експертних матеріалів, що охоплюють широкий тематичний, інституційний і функціональний спектр. Серед замовників — як ключові державні органи влади, так і профільні наукові інституції³⁹.

Разом зі співробітниками відділу професор О. Лисенко став організатором десятків наукових форумів міжнародного та всеукраїнського рівня із проблем історії України періоду Другої світової війни. Вчений виступив з доповідями та брав участь у дискусіях на авторитетних міжнародних конференціях, які проходили в Парижі, Варшаві, Пряшеві, Яссах, Торуні, Берліні, Вільнюсі та інших містах, а також представляв Україну на науковому форумі під егідою ЮНЕСКО з нагоди 65-річчя завершення Другої світової війни. О. Лисенко став одним із ініціаторів та організаторів кількарічного проекту «Україна Соборна», в рамках якого проведено кілька конференцій та видано збірники їхніх матеріалів (2005–2006).

Як активний учасник діяльності громадського комітету «Бабин Яр» О. Лисенко підтримав ініціативу щодо започаткування серії наукових конференцій під загальною рубрикою «Друга світова війна і доля народів України», за матеріалами яких видавалися збірники статей.

Від 2009 до 2013 р. О. Лисенко входив до складу Міжнародної Освенцімської ради (від України, при Мінкульті Польщі). Однак через відсутність державної підтримки проект створення української експозиції у цьому музеї не було реалізовано.

Як член правління (віднедавня президії правління) Національної спілки краєзнавців України професор О. Лисенко багато працює в царині організації науково-краєзнавчих конференцій, просвітницьких заходів та реалізації видавничих проєктів, консулює дослідників місцевої історії Київщини, Черкащини, Прикарпаття, Волині, Поділля та інших регіонів. Вчений широко популяризує надбання воєнно-історичної науки, виступаючи на шпальтах мас-медійних видань, а також у теле- і радіоетерах.

У своєму надзвичайно щільному графіку Олександр Євгенович знаходить час для викладацької роботи, спілкування з викладачами шкіл і вишів та їхніми вихованцями. Зокрема, вчений читав спецкурси студентам Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, Національного університету «Острозька академія», Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Університету Григорія Сковороди в Переяславі, Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка, Національної академії СБУ та ін. У багатьох провідних вишах України професор О. Лисенко очолював державні екзаменаційні комісії на історичних факультетах.

Подвижницька наукова, організаторська, освітня та громадська діяльність О. Лисенка дістала загальнонаціональне визнання й гідне пошанування. Його обрано членом-кореспондентом НАН України (2024), нагороджено орденом «За заслуги» 3-го ст. (2011), знаком «Відмінник освіти України» (2003), Почесними грамотами Верховної Ради та Кабінету Міністрів України (2006), присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (2006). Учений є лауреатом премії ім. М.І. Костомарова (1998) та Державної премії в галузі науки і техніки (2017, нині Національна премія імені Бориса Патона). У зв'язку з 70-річчям отримав Подяку Президії НАН України. Окрім вказаного, він відзначений багатьма регіональними, відомчими та церковними нагородами.

Отже, як випливає з поданого вище емпіричного та історіографічного матеріалу, в особі члена-кореспондента НАН України Олександра Лисенка ми маємо непересічного суб'єкта сучасного українського історієписання, талановитого організатора наукового життя нації, знаного освітянина, невтомного громадського діяча й палкого патріота України. Він здобув визнання насамперед як глибокий дослідник історії Другої світової війни, зосереджений на її соціальних аспектах. Вражаючий творчий доробок ученого в цій царині є політематичним і різножанровим, має високий ступінь наукової новизни та актуальності. Керований ним відділ завдяки організаторським зусиллям очільника справедливо вважається одним із найдинамічніших в Інституті історії України НАНУ. Доволі помітною є й освітньо-виховна, просвітницька та громадська діяльність О. Лисенка.

Обмежений формат цієї біоісторіографічної розвідки дає змогу подати лише загальні штрихи життєдіяльності нашого відомого сучасника. Окреслена тема має великий евристичний потенціал, а відтак і перспективи її подальшої диверсифікації.

¹ Лисенко Олександр Євгенович: доктор історичних наук, професор: до 60-річчя від дня народження: біобібліографічний показчик. Уклад: Г.М. Голиш, Т.В. Заболотна. Київ: Інститут історії НАН України, 2015. 128 с.

² Калинопіль. URL: <https://surl.li/kcflpf>. Дата звернення: 8.09.2024.

³ Лисенко Олександр Євгенович: доктор історичних наук, професор: до 60-річчя від дня народження: біобібліограф. показч. Уклад: Г.М. Голиш, Т.В. Заболотна. Київ: Інститут історії НАН України, 2015. С. 8–12.

⁴ Лисенко О. Роль робітничого класу України у створенні та зміцненні органів державної влади (1919–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Одеса.1992. 20 с.

⁵ Муковський І., Лисенко О. Звитяга і жертвність: українці на фронтах Другої світової війни. Київ : Пошуково-вид. агенство «Книга пам'яті України», 1997. 567 с.

⁶ Лисенко О., Реєнт О. Християнство і українська національна ідея. Київ, 1996. 124 с.

⁷ Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр.: монографія. Київ: Ін-т історії НАН України, 1998. 403 с.

⁸ Лисенко О.Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941–1946 рр.: автореф. дис. ... доктора історичних наук: 07.00.01. Київ, 1999. 35 с.

⁹ Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті. *Історія в школах України*. 2004. № 9–10. С. 31–37.

¹⁰ Лисенко О. Джерелознавчі аспекти дослідження історії партизанського руху в Україні 1941–1944 рр. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*: зб. наук. праць : у 2 ч. Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. Київ, 2001. С. 79–89.

¹¹ Лисенко О. Дослідження історії Другої світової війни в сучасній Україні: основні тенденції та перспективи. *Український історичний журнал*. 2011. № 4 (499). С. 165–194.

¹² Лисенко О. Проблематика Другої світової війни в сучасній вітчизняній історіографії. *Воєнно-історичний вісник*: зб. наук. пр. Київ, 2011. С. 38–45.

¹³ Лисенко О. Один народ — дві історії війни. *Сторінки воєнної історії України* : зб. наук. ст. Київ, 2004. Вип. 8, ч. 1. С. 3–7.

¹⁴ Лисенко О. Методологічні аспекти дослідження історії Другої світової війни. *Черкащина в контексті історії України*: матер. Другої наук. краєзнавчої конф. Черкащини: у 2 ч. Черкаси, 2005. С. 10–22.

¹⁵ Лисенко О. Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна. *Україна в Другій світовій війні: погляд із XXI ст.*: у 2 кн. Київ, 2012. Кн. 1. С. 9–42.

¹⁶ Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання (повсякденна історія війни: методологічні нотатки): теорія та практика: матер. Всеукраїн. наук. конф., Переяслав-Хмельн., 14–15 трав. 2010 р. Переяслав-Хмельн., 2010. С. 11–19.

¹⁷ Лисенко О., Вронська Т. Україноцентризм і геополітичний контекст історіописання Другої світової війни. *Всесвітня історія очима українських істориків*: конф., присв. доробку М.Ф. Александрова та А. Трубайчука. Київ, 8 груд. 2012 р. Київ, 2012. С. 731–732.

¹⁸ Лисенко О. До питання про зміст понять «війна», «воєнний», «військовий». *Сторінки воєнної історії України*: зб. наук. ст. Київ, 2003. Вип. 7, ч. 1. С. 116–118.

¹⁹ Лисенко О., Муковський І., Реєнт О. УПА та збройні формування ОУН як чинник Другої світової війни. *Віче*. 1997. № 10. С. 114–129.

²⁰ Проблема ОУН–УПА: звіт робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА (історичний висновок). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2004. 95 с.

²¹ Див. Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українських націоналістів в першій половині ХХ ст. *Український історичний журнал*. 2000. № 6 (434). С. 29–50.

²² Лисенко О. Є., Михайлюк В. В. Розп'яті на хресті. Католицькі конфесії України в період Другої світової війни : монографія. Київ : Ін-т історії НАН України, 2003. 262 с.

²³ Поза Божими заповідями: релігійна політика тоталітарних режимів у 1939–1946 рр. : монограф. Київ : Ін-т історії НАН України, 2023. 436 с.

²⁴ Лисенко О., Макаров В. Бойові дії авіації в роки Великої Вітчизняної війни. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. 174 с.

²⁵ Атрохов А.В., Гуржій О.І., Лисенко О.Є., Сидоров С.В. Особливості організації управління та зв'язку в роки Великої Вітчизняної війни. Київ : Ін-т історії України, 2004. 149 с.

²⁶ Грицюк В. М., Лисенко О.Є., Пилявець Р.І., Сидоров С.В. Стратегічні та фронтові операції на території України в 1943 — 1944 рр. Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Нац. ун-т оборони України, 2015. 508 с.

²⁷ Історія війни і військового мистецтва : у 3 т. Харків : Фоліо, 2019. Т. 3 : Від масових армій до відродження професійних армій (ХХ — початок ХХІ ст.). 510 с.

²⁸ Див. Грицюк В., Лисенко О. Найбільша воєнна операція на українських теренах (до 70-річчя вигнання нацистських окупантів з України). *Український історичний журнал*. 2014. № 5 (518). С. 4–21.

²⁹ Див. Жерноклеєв О. С., Слива Р. Р., Лисенко О. Є. Прикарпаття. Спадщина віків. Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. Львів : Манускрипт, 2007. 568 с.

³⁰ Ветров І.Г., Лисенко О.Є., Шелейко Т.В. Донбас 1943 — 1950 рр. Відновлення промислової і транспортної інфраструктури. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. 325 с.

³¹ Важкий шлях до миру: українське суспільство та влада у середині 1940 — на початку 1950 рр. *Український історичний журнал*. 2015. № 5. С. 19–42.

³² Головка М., Лисенко О. Профспілки України у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.: навч. посіб. Київ : АПСВ ФПУ, 2002. 312 с.

³³ Лисенко О., Реєнт О. Бентежний дух: ескізи до портрета С. Бандери. *Галичина*. 2009. № 15–16. С. 17–21.

³⁴ Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття : історичні нариси: у 2 кн. Київ : Наукова думка, 2011. Кн. 1. 697 с.; Кн. 2. 943 с.

³⁵ Концтабір Аушвіц — український вимір : дослідження, документи, свідчення. О. Лисенко (наук. ред). Київ : Ін-т історії України НАН України 2019. 24 с.

³⁶ Україна в історії Європи ХІХ — початку ХХІ ст. : історичні нариси : монографія. За. ред. С.В. Віднянського. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2020. 814 с.

³⁷ Перелом: війна росії проти України у часових пластах і просторах минувшини : діалоги з істориками : у 2 кн. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2022. Кн. 1. 802 с.; Кн. 2. 751 с.

³⁸ Див. Україна в Другій світовій війні: погляд із ХХІ ст. : документи і матеріали у 2 ч. Київ : Наукова думка, 2020. Ч. 2. 1156 с.

³⁹ Звіти відділу воєнно-історичних досліджень 2019–2024 рр. *Архів Інституту історії України НАН України*.

REFERENCES

1. Atrokhov, A.V., Gurzhiy, O.I., Lysenko, O.E., Sidorov, S.V. (2004). *Features of the organization of management and communications during the Great Patriotic War*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Beyond God's Commandments. (2023). *The Religious Policy of Totalitarian Regimes in 1939–1946 : monograph*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Golovko, M., & Lysenko, O. (2002). *Trade Unions of Ukraine during the Great Patriotic War of 1941–1945: Textbook*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Golysh, H.M., & Zabolotna, T.V. (2015). *Lysenko, Oleksandr Yevhenovych: Doctor of Historical Sciences, Professor: On the 60 th Anniversary of His Birth: Biobibliographic Index*. Kyiv [in Ukrainian].
5. *History of War and Military Art*. (2019). (Vol. 3). Kharkiv [in Ukrainian].
6. Hrytsiuk, V.M., Lysenko, O.Ye., Pylyavets, R.I., & Sidorov, S.V. (2015). *Strategic and front operations on the territory of Ukraine in 1943–1944*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Hrytsiuk, V., & Lysenko, O. (2014). The largest military operation on Ukrainian territory (on the 70th anniversary of the expulsion of Nazi occupiers from Ukraine. *Ukrainian Historical Journal*, 5 (518), 4–21 [in Ukrainian].
8. Interview with O. Lysenko. 2.09.2025. *Personal archive of G. Golysh* [in Ukrainian].
9. *Kalynopil*. <https://surl.li/kcflpf>. [in Ukrainian].
10. Lysenko, O. (2004). World War II as a Subject of Scientific Research and a Phenomenon of Historical Memory. *History in Ukrainian Schools*, 9–10, 31–37 [in Ukrainian].
11. Lysenko, O. (2019). *Auschwitz Concentration Camp — Ukrainian Dimension: Research, Documents, Testimonies*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Lysenko, O.E. (1998). *Church Life in Ukraine. 1943–1946 : Monograph*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Lysenko, O. (2005). Methodological Aspects of Researching the History of World War II. *Cherkasy Region in the Context of Ukrainian History: Materials from the Second Scientific Conference on Local History of the Cherkasy Region*. Cherkasy [in Ukrainian].
14. Lysenko, O.E. (1999). The Religious Situation in Ukraine in 1941–1946. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
15. Lysenko, O. (1992). The role of the working class of Ukraine in the creation and strengthening of state authorities (1919–1920). *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
16. Lysenko, O., & Reent, O. (1996). *Christianity and the Ukrainian National Idea*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Lysenko, O. (2000). The religious question in the theory and practice of Ukrainian nationalists in the first half of the 20th century. *Ukrainian Historical Journal*, 6 (434), 29–50 [in Ukrainian].
18. Lysenko, O. (2001). Source studies aspects of researching the history of the partisan movement in Ukraine, 1941–1944. *Special historical disciplines: questions of theory and methodology: collection of scientific works*: in 2 parts. Kyiv [in Ukrainian].
19. Lysenko, O. (2003). On the meaning of the terms war, military, and army. *Pages of Ukraine's Military History: Collection of Scientific Articles*, 7, 116–118 [in Ukrainian].
20. Lysenko, O. (2004). One People — Two Histories of War. *Pages of Military History of Ukraine: Collection of Scientific Articles*, 8, 3–7 [in Ukrainian].
21. Lysenko, O. (2015). The Difficult Road to Peace. Ukrainian Society and Government in the Mid-1940s — Early 1950 s. *Ukrainian Historical Journal*, 5, 19–42 [in Ukrainian].
22. Lysenko, O. (2010). The history of everyday life as a branch of scientific knowledge (everyday history of war: methodological notes. *The History of Everyday Life: Theory and*

Practice: Materials from the All-Ukrainian Scientific Conference, Pereiaslav-Khmelnytskyi, May 14–15. Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].

23. Lysenko, O. (2011). Research into the history of World War II in modern Ukraine: main trends and prospects. *Ukrainian Historical Journal*, 4 (499), 165–194 [in Ukrainian].

24. Lysenko, O. (2011). The issue of World War II in contemporary Ukrainian historiography. *Military History Bulletin: collection of scientific works*. Kyiv [in Ukrainian].

25. Lysenko, O. (2012). The historiography of World War II as an independent sub-discipline. *Ukraine in World War II: a view from the 21st century*. (Vol.1). Kyiv [in Ukrainian].

26. Lysenko, O., & Makarov, V. (2003). *Combat operations of aviation during the Great Patriotic War*. Kyiv [in Ukrainian].

27. Lysenko, O., Mukovskiy, I., & Reient, O. (1997). The UPA and the armed formations of the OUN as a factor in World War II. *Viche*, 10, 114–129 [in Ukrainian].

28. Lysenko, O., & Mykhailiuk, V. (2003). *Crucified on the cross. Catholic denominations in Ukraine during World War II: monograph*. Kyiv [in Ukrainian].

29. Lysenko, O., & Reent, O. (2009). The Restless Spirit: Sketches for a Portrait of S. Bandera. *Halychyna*, 15–16, 17–21 [in Ukrainian].

30. Lysenko, O., & Vronska, T. (2012). Ukrainian-centrism and the geopolitical context of World War II historiography. *World history through the eyes of Ukrainian historians: conference dedicated to the works of M.F. Aleksandrov and A. Trubaychuk*. Kyiv [in Ukrainian].

31. Mukovsky, I., & Lysenko, O. (1997). *Courage and Sacrifice: Ukrainians on the Fronts of World War II*. Kyiv [in Ukrainian].

32. Reports of the Department of Military History Research 2019–2024. *Archive of the Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine* [in Ukrainian].

33. *The Problem of the OUN–UPA: Report of the Working Group of Historians at the Government Commission for the Study of the Activities of the OUN and UPA (Historical Conclusion)*. (2004). Kyiv [in Ukrainian].

34. *The Turning Point: Russia's War Against Ukraine in the Layers of Time and Spaces of the Past. Dialogues with Historians*. (2022). (Vol. 1–2). Kyiv [in Ukrainian].

35. Vidnyanskyj, S. (Eds.). (2020). *Ukraine in the History of Europe in the 19th — Early 21st Centuries: Historical Essays* Kyiv [in Ukrainian].

36. *Ukraine in World War II. A View from the 21st Century: Historical Essays*. (2021). (Vol. 1–2). [in Ukrainian].

37. *Ukraine in World War II: A View from the 21st Century: Documents and Materials*. (2020). Kyiv [in Ukrainian].

38. Vetrov, I.G., Lysenko, O.Ye., & Sheleyko T.V. (2016). *Donbas 1943–1950. Restoration of industrial and transport infrastructure*. Kyiv [in Ukrainian].

39. Zhernoklyaev, O.S., Sliva, R.R., & Lysenko, O.Ye. (2007). *Prykarpattia. Heritage of Centuries. Monuments of Nature, History, Culture, Ethnography*. Lviv [in Ukrainian].

Received: 28.04.2025. Approved: 30.09.2025. Published: 1.12.2025.